

СТИЈЕПО ОБАД

ОДГЛАСОТ НА ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ ВО ДАЛМАТИНСКИОТ ПЕЧАТ

За разлика од останатите балкански народи кои во текот на XIX век се ослободија од турската хегемонија и постепено формираа свои држави формирајќи се при тоа и во посебни нации, македонскиот народ не се здобил со национална слобода иако во текот на XIX век на неколку пати кривал ослободителни востанија. Националноослободителната борба на македонскиот народ со засилен интензитет продолжила и во почетокот на XX век кога било кренато и познатото Илинденско востание. Востанието се одвивало во мошне сложени внатрешни и надворешни услови и добило голем публицитет како кај тогашните европски сили така и кај балканските држави.

Инаку, 1903 година е позната како немирна година кај скоро сите балкански народи¹⁾ Во Хрватска немирите прераснуваат во општонародно движење со кое завршуваат насилствата на Куен Хедервари, а во Србија доаѓа до Мајскиот преврат и политичко скршнување, така што на местото на династијата Обреновиќи доаѓаат Караѓорѓевиќи. Илинденското востание во Македонија добило револуционерни белези и наидува на симпатии и поддршка кај напредните кругови во некои балкански и европски држави и народи. Тогашното напредно граѓанство во Хрватска со внимание ги следело превирањата во Македонија, што добро може да се проследи и низ дневниот и неделниот печат.²⁾ Ќе на-

¹⁾ Dinko Foretić, *Godina 1903, — godina progresivnih pokreta kod jugoslovenskih naroda*, Zadarska revija br. 1—2, 1984.

²⁾ Немирите во Македонија ги следеле загребските весници: „Hrvatski narod“, „Hrvatsko pravo“, „Obzor“, „Hrvatstvo“, „Dom“, како и далматинските весници, дубровничка „Crvena Hrvatska“ и „Dubrovnik“, задарски „Narodni list“ и „Smotra dalmatinska“, како и сплитско „Naše jedinstvo“. Меѓу првите се јавил Народен лист кој на своите читатели им го порачува следното: „Бидејќи од Балкан пристигнуваат сè понемирни вести кои претат со сериозен судир, одлучивме за тоа да ги известуваме своите ценети читатели во посебна рубрика на третата страница „Низ Балкан“ (Narodni list, бр. 19 од 7. III. 1903,

правиме кус осврт само на далматинските весници и ќе се обидеме да утврдиме од кога, на кој начин и во колкава мерка била известена граѓанската јавност за востанието во Македонија од 1903 година.

Уште кон крајот на XIX век и почетокот на XX век доаѓа до засилена експлоатација на македонскиот народ од страна на турските феудалци. Турските властодршци во Цариград, султанот Абдул Хамид II, везирите и пашите не верувале дека отпорот на Македонците може да прерасне во востание. Меѓутоа, со подготовките и со самото востание раководела револуционерната организација (ВМРО), која успеала да го подигне борбениот дух и моралот кај народот и да пристапи кон вооружена борба.

Востанието избувнуло во доста сложена политичка состојба. До 1903 година Русија имала значително влијание на Балканот, додека Австро-Унгарија била непопуларна. Во тој момент ѝ се укажала прилика за рехабилитација. „Поради таа мала Македонија, пишува сплитско „*Jedinstvo*“, денес целиот свет е загрижен“.³⁾ Големите сили пристапиле кон решавање на прашањето на Балканот. Имено, Русија и Австро-Унгарија преземале дипломатска акција кај Турција да изврши реформи во Македонија и да остане „status quo“. На Македонија требало да ѝ биде дадена автономија на чело со гувернер, кој ќе биде независен од турската влада.⁴⁾ Реформата се состоела во тоа војската да биде составена од христијани и муслимани, обвинетите, осудените и прогонетите да бидат помиловани, приходите собрани на тоа подрачје да останат за подмирување на потребите на чиновниците и војската, како и прибирањето на десетокот да биде изменето.⁵⁾

Судејќи по сè на Турција не ѝ било многу до реформи кога Хусеин Хилми паша го именувала за главен надзорник кој располагаал со повеќе од 200 илјади војници под команда на искусни генерали. Властите се окомиле врз членовите на револуционерната организација и му наредиле, доколку ги фати, да ги отепа.⁶⁾ Бугарија не се спротиставувала на големите сили, бидејќи врз неа влијаеле Русија и Австро-Унгарија, а на тој начин можела да го поремети мирот и нивните интереси на Балканот.

Во раната пролет 1903 година турските чети многу грубо постапувале со населението под изговор дека ги бараат востаниците и сружјето. Затоа не преостанувало ништо друго освен „слобода или смрт“. Востаниците имале повеќе битки со регуларната војска, а според изјавите на Хилми паша ги помагало месното население. Со спроведувањето на реформите, кон крајот на март, доаѓа до намалување на востаниците посебно во битол-

³⁾ *Jedinstvo*, br. 1 od 3. I. 1903.

⁴⁾ *Narodni list*, br. 18 od 4. III 1903.

⁵⁾ *Smotra dalmatinska*, br. 16 od 25. II 1903.

⁶⁾ *Narodni list*, br. 19 od 7. III 1903.

скиот, солунскиот и скопскиот вилает.⁷⁾ Турската влада ослободила повеќе од илјада политички затвореници,⁸⁾ додека значителен број Македонци емигрирале. Во европските градови — Париз, Виена, Москва, Лозана и други приредувани се веселби и предавања со цел да се запознае тамошната јавност со положбата на Македонците. Хрватите во Виена, на пример, приредиле концерт „во полза на несреќните бегалци од Македонија“. Била отпечатена и програма под наслов „Pro Macedonia“, која содржела песни и музички нумери, што требало да ги изведе хрватското пеачко друштво „Звонимир“ и уште некои други уметници. Меѓутоа, полицијата не дозволила приредбата да биде одржана со цел меѓународната јавност да не сфати дека Австро-Унгарија ги поддржува бегалците.⁹⁾

Покрај македонското актуелно било и албанското прашање. Турците ги употребувале сите можни средства за да ги смират. Кризата била засилена со атентатот врз рускиот конзул Шчербин во Митровица, а нешто потоа и врз Александар Ростковски.¹⁰⁾ На тој начин турските воени сили се нашле меѓу два огна: од една страна македонските востаници кои се борат за своја слобода, а од друга страна Албанците кои не сакаат реформи. Русија презела мерки во Србија со цел да се оневозможи делувањето на македонскиот одбор.¹¹⁾ Портата од своја страна запретила со воена сила доколку бугарската влада ги потпомогнува македонските востаници.¹²⁾ Немирите започнале да се прошируваат од битолскиот на охридскиот и солунскиот вилает, така што востаниците биле во постојани судири со Турците, кои пак од друга страна будно внимавале на Албанците во Митровица и Призрен. Албанското прашање не било само национално туку и верско, бидејќи покрај припадниците на исламската вероисповест постоеле и православни и католици.¹³⁾ Католиците биле во Јањево, Перизовиќ и Митровица. Со цел да се спасат, како малцинство, многумина се декларирале за исламот, а во себе — тајно останувале католици. Меѓу припадниците на трите вери и традиции било тешко да се постигне единство. Предводени од свештенството припадниците на исламот биле повеќе ориентирани кон Турција, православните кон Русија и Грција, а католиците кон Австро-Унгарија и Италија. Тука се замешала и Франција со своите интереси, така што состојбата постанала уште посложена.

7) Smotra dalmatinska, br. 26 od 1. IV i br. 34 od 28. IV 1903.

8) Narodni list, br. 24 od 25. III 1903.

9) Smotra dalmatinska, br. 18 od 4. III 1903.

10) Dubrovnik, br. 33 od 15. VIII 1903.

11) Narodni list, br. 28 od 8. IV 1903.

12) Narodni list, br. 36 od 6 V 1903.

13) Меѓу католиците делувале свештеници и фрањевци од Босна. Narodni list, 39 od 16. V 1903).

Во почетокот на август востанието минува во својата втора фаза. Средиштето му е во битолскиот вилает, а се проширува и на скопската, солунската а нешто подоцна и на серската област, како и кон косовскиот вилает. Тоа било општонародно востание. На чело на востанието биле: Даме Груев, Пере Тошев и други. Востаниците се собирале во чети и до илјада луѓе, па се смета дека ги имало околу триесет илјади. Турција започнала да врши концентрација на војна сила со цел во почетокот да го задуши востанието. Востаниците со динамит кревале во воздух мостови, рушеле железнички линии, напаѓале муслимански села и градиња, а турската војска се одмаздувала убивајќи деца, жени и старци. Востаниците барале од големите сили Турција да постави гувернер христијанин, или потполно независен од Портата.¹⁴⁾ Востаниците започнале и да запоседнуваат важни места во клисурите. Весникот „*Crvena Hrvatska*“ го нарекува востанието револуција.¹⁵⁾ Востаниците го зазеле Крушево,¹⁶⁾ ја прогласиле Крушевската република и воспоставиле привремена влада. На ослободените територии била формирана револуционерна власт составена на демократска основа. Под раководството на социјалистот Никола Карев била организирана нова народна власт која траела десет дена. Турската влада ја напаѓала и обвинувала Бугарија за обновување на востанието, а таа од своја страна ја убедувала Портата дека е понастрана од востанието. Колежи, убиства, рушења, пљачка, прогонување, мачења, депортирања и затворање на востаниците, црквите и училиштата, како и пропаѓањето на домашните трговци, отвориле значителни простори за населување на Турците.¹⁷⁾ Бугарија, од друга страна, по дипломатски пат ја обвинила Турција кај големите сили за пашалак низ Македонија.¹⁸⁾

Турција од своја страна покажала дека не размислувала сериозно за реформите. Неа никој не можел да ја принуди да ги спроведе. Од друга страна пак била неспособна да заведе ред и мир. Хилми паша го повикувал населението на мир и да ги почитува реформите. Меѓутоа, востаниците упатиле проглас во повеќе илјади примероци кој го објавила „*Smotra dalmatinska*“, а завршува на следниов начин: „Селани! Уште еднаш го развивме барјакот со лозинката: 'Слобода или смрт'! и се надеваме дека е тоа последен пат. Ние ќе победиме а Европа нема да дозволи Балканското полуострово да постане море од крв, гроб на нашиот народ. Следете нè сите во оваа одлучна борба против заедничкиот непријател, ние ќе ви дадеме леб и оружје, а вашите браќа ќе

¹⁴⁾ *Crvena Hrvatska*, br. 33 od 15 VIII 1903.

¹⁵⁾ *Crvena Hrvatska*, br. 34 od 22. VIII 1903.

¹⁶⁾ *Narodni list*, br. 66 od 19. VIII 1903.

¹⁷⁾ *Smotra dalmatinska*, br. 66, od 19. VIII 1908.

¹⁸⁾ *Smotra dalmatinska*, br. 67 od 22. VIII 1903, i *Narodni list* br. 66 od 19. VIII 1903.

ги бранат вашите жени. Дојдете, ние ве очекуваме!“¹⁹⁾ Во врска со тоа „*Narodni list*“ покрај другото пишува: „Ние Хрватите, кои од своето искуство знаеме што претставува турски јарем, најдобро го сфаќаме и плачот на нашите словенски браќа во Македонија, и затоа мораме со задоволство да го поздравиме востанието на нашите браќа и да му посакаме најдобар успех“.²⁰⁾

Русија не сакала да интервенира туку само ја предупредила Бугарија востанието да го спречи. Во Белград е одржана конференција во прилог на Македонците на која е прифатена резолуција во која се бара решението на македонското прашање да се довери на балканските држави и на секоја да ѝ се додели сфера на делување.²¹⁾ И новосадска „Застава“ се заложувала Србија, Црна Гора и Бугарија да го сторат тоа што Австро-Унгарија и Русија не можеле.²²⁾

По крвавите борби со востаниците турската војска успеала да ја уништи Крушевската република. Крушево било порушено до темел. Турските војници започнале да ги палат македонските села, да колат деца, старци, жени, луѓе, да пљачкусуваат, бидејќи немале плата.²³⁾ На Советувањето во Битола Турците донеле конкретен план против востаниците во битолскиот вилает, со цел да го уништат Главниот штаб на чело со Даме Груев, како би ги обезглавиле и останатите востаници. Околу дваесет илјади турски војници го опколиле селото Смилево и ги разбиле востаниците, а меѓу последните се повлекол и Даме Груев со својата дружина. Така е угушена десетдневната Крушевска република со нејзината револуционерна власт.

И на крајот да заклучиме. Илинденското востание имало свој одглас во целокупниот хрватски печат, а посебно во Далмација. Уште од февруари 1903 година далматинската јавност била запозната со превирањата во Македонија, посебно во летото на востаничката година. Од број во број далматинската читачка публика ги следела турските зулumi во одделните вилаети и односот на тогашните големи сили кон македонското прашање. Тие се расфрлувале со пароли за хуманизам, слобода и напредок, гледајќи ги своите интереси во овој дел на Балканот не преземајќи при тоа ништо радикално со цел проблемот да биде решен. Тогашната далматинска јавност можела да види, преку бројните вести, дека македонскиот народ бил препуштен на турските зулумции и дека на ВМРО не ѝ останувало ништо друго освен да дигне востание на живот или смрт. На тој начин Маке-

¹⁹⁾ Smotra dalmatinska, br. 68 od 26. VIII 1903.

²⁰⁾ L., Evropejski gospodari i macedonski ustanak, Narodni list, br. 68 od 26. VIII 1903.

²¹⁾ Narodni list, br. 70 od 2. IX 1903.

²²⁾ Narodni list, br. 67 od 22. VIII 1903.

²³⁾ Crvena Hrvatska, br. 37 od 12. IX 1903.

донија низ востанието постанала фактор и своевидна поука и порака за Хрватите, кои слична битка воделе и против своите поробувачи.

Ќе завршине со зборовите на коментаторот на дубровничката „Crvena Hrvatska“ кој во статијата „Македонци“ покрај останатото пишува: „Затоа и ние со внимание ја следиме нивната борба, затоа и ние мораме од нив многу и многу да научиме“.

Превел од хрватско-српски јазик
Јован С. СТОЈАНОВСКИ

Stijepo OBAD

THE ECHO OF THE ILINDEN UPRISING IN THE DALMATIAN PRESS

S u m m a r y

The Ilinden Uprising had a strong echo in the entire Croatian press and especially in Dalmatia. Since February 1903 the Dalmatian public was acquainted with the events in Macedonia and especially in the summer uprising year. From number to number the Dalmatian readers were following the Turkish violence in some villayets as well as the attitude of the great powers towards the Macedonian question. Though they were trying to present humanism, freedom and progress, they did not do anything radically for solvation of the problem as they had their own interest in the Balkans. The Dalmatian public then could see through the numerous news that the Macedonian were heavily oppressed by the Turks and the IMRO (Internal Macedonian Revolutionary Organisation) could not help arising an uprising for liberation. The Ilinden Uprising gave rise to the Croatians who fought against their invaders.